

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/30, p. 675-692

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.12820>
ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY

Article Info/Makale Bilgisi

Referees/Hakemler: Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM –
Prof. Dr. Ercan ALKAYA

This article was checked by iThenticate.

XVII. YÜZYIL RUMELİ ÇITAK AĞZININ GÜNÜMÜZ TÜRKİYE AĞIZLARINDAKİ GÖRÜNÜMÜ*

Gürer GÜLSEVİN**

ÖZET

Evliya Çelebi Seyahatnamesi, XVII. yüzyıl Türk dili, kültürü, tarihi araştırmacıları için en değerli kaynaklardandır. Eserde Ortadoğu'dan Orta Avrupa'ya, Kafkasya'dan Mısır'a kadar bölgelerdeki diller hakkında bilgiler ve tespitler yer almaktadır. Bunun yanı sıra Türkçenin muhtelif lehçe ve ağızları hakkında da son derece önemli veriler sunulmuştur. 100 yıldır Evliya Çelebi'nin bu tür verileri bilim adamları tarafından incelenmektedir.

Seyahatname'de Türkiye Türkçesinin hem Anadolu grubu ağızları hakkında (H. Eren, M. Duman, H. Develi, M. Aydın) hem de Rumeli grubunun tarihî dönemleri hakkında verilen bilgiler çeşitli araştırmacılar tarafından değerlendirilmiştir (A. Günşen, G. Gülsevin, A. İgci).

Evliya Çelebi'nin eserinde bahsettiği Türk gruplarından biri de Rumeli'de yaşayan 'Çitak'lardır. O dönemde Çitakların yaşadığı yerlerden bazıları da Seyahatname'de kaydedilmiştir: Çayırılı köyü (Deliorman nahiyesinde), Yanbolu, Dırma, Hıdırağa köyü, Alaybeği köyü, Kızanlık/Kızanlık kasabası, Dobruca vd.

Evliya Çelebi'nin bir Rumeli halkı olarak 'Çitak'lardan bahsederken kaydettiği ağız özellikleri de son derece değerlidir. Birkaç örnek: *hışır* 'kavun' (III. 125a.), *hışırka* "karpuz" (III. 125a.), *çoğaş* 'güneş' (III. 125a.), *koza* 'kaplıca, ılıca' (V. 174a.), *napayın* ' ne yapayım' (III. 125a.), *sulubayımız neçik buyurmuş eylece edesik* 'voyvadamız ne emrederse öyle yapalım' (VIII. 207b.). Bugün Anadolu'nun da çeşitli yerlerinde yaşamakta olan ve Rumeli'den göç etmiş oldukları söylenen Çitakların ağız özellikleri, bildiğim kadarıyla, müstakil bir çalışmaya konu olmuş değildir.

Bu makalede, Evliya Çelebi'nin XVII. yüzyılda Rumeli'de yaşayan Çitakların dili hakkında kaydettiği veriler değerlendirilecek, günümüz

* Bu makale TÜBİTAK 112K404 numaralı "Yaşayan Türkiye Türkçesi Ağızlarının Tarihi Dönemlerini Belirleyebilmek İçin Bir Yöntem Denemesi: XVII. Yüzyıl Batı Rumeli Türkçesi Örneği" başlıklı proje çerçevesinde üretilmiş olan ve VIII. Uluslararası Türk Dili Kurultayı'nda (22-26 Mayıs 2017, Ankara) sunulan bildirinin gözden geçirilip düzenlenmiş biçimidir. Desteklerinden dolayı TÜBİTAK'a teşekkür ederim.

** Prof. Dr. Ege Üniversitesi, El-mek: gurergulsevin@gmail.com

Türkiye ağızlarında o ayrımcı dil özelliklerinin yayılma alanları gösterilmeye çalışılacaktır. Evliya Çelebi'nin Çıtak ağızı özelliği olarak bahsettiği dil unsurlarının tarihi ve yaşayan Türk lehçelerindeki bağlantıları da gösterilecektir. Elden edilen malzemeye dayanılarak günümüz Çıtaklarının ağız özellikleri değerlendirilecektir.

Sonuç olarak bu makalede şu sorulara cevap aranmıştır:

1. XVII. yüzyıl Rumeli Çıtaklarının ağız özellikleri olarak verilenler bugün nerelerde yaşıyor? Anadolu'da herhangi bir bölgenin ağızıyla yüksek oranda ortaklık gösteriyor mu veya herhangi bir ağız bölgesinde düzenli ve anlamlı haritalar oluşturabiliyor mu?
2. Günümüzde Anadolu'da yaşayan Çıtakların ağız özellikleri XVII. yüzyıl Rumeli Çıtaklarının ağız özellikleri ile ne derecede benzerlik gösteriyor?
3. Günümüzde Anadolu'da yaşayan Çıtakların ağız özellikleri ile XVII. yüzyıl Rumeli Çıtaklarının ağız özellikleri arasındaki benzer yönler veya benzememe durumları ne ifade etmektedir?

Anahtar Kelimeler: Türkiye Türkçesi ağızları, Çıtak ağızı, Evliya Çelebi Seyahatnamesi

THE APPEARANCE OF THE XVIITH CENTURY ÇITAK DIALECT IN CONTEMPORARY TURKISH DIALECTS

ABSTRACT

The Travel Book of Evliya Çelebi is one of the most valuable sources for the researchers of Turkish language, culture, and history. The work consists of information and determinations about languages in the regions such as the Middle East, the Central Europe, the Caucasus, and Egypt. Besides, the work presents crucial data on several dialects of Turkish which have been studied by the scientists over the past 100 years.

While some scientists (H. Eren, M. Duman, H. Develi, M. Aydın) have studied the Anatolian dialects mentioned in the Book, others (A. Günşen, . Gülsevin, A. İğci) have studied and evaluated the data given about the historical periods of Rumelian dialects.

One of the Turkish groups that Evliya Çelebi mentioned in his Book is the 'Çıtak's. In the Book, where they lived at that time is also recorded: Çayırılı village (in Deliorman), Yanbolu, Dırama, Hıdırağa village, Alaybeği village, Kızanlık/Kızanlık town, Dobruca, et al.

The dialectological features Evliya Çelebi recorded while he was mentioning the Çıtaks are also utmost important. A few examples: *hışır* 'melon' (III. 125a), *hışırka* 'watermelon' (III. 125a.), *çoğuş* 'sun' (III. 125a.), *koza* 'hot spring' (V. 174a.), *napayın* 'what will I do' (III. 125a.), *sulubayımız neçik buyurmuş eylece edesik* 'let us do what our voivode orders' (VIII. 207b.). The dialectological characteristics of the Çıtaks, who are said to have migrated from the Rumelia and live in Anatolia today, has not been studied independently as far as I know.

Turkish Studies

In this paper, I will evaluate the data Evliya Çelebi recorded about the dialect of the Çıtaks, who lived in the Rumelia in the XVIIth century, and show the ranges of those distinct linguistic features among contemporary Turkish dialects. Besides, the relation between the linguistic features that Evliya Çelebi recorded as Çıtak features and the historical and contemporary dialects will also be shown. Through the data obtained, the dialectological features of presents Çıtaks will be evaluated.

In conclusion the following questions have been tried to be answered in the paper:

1. Today where do we find the dialectological characteristics that were recorded as the Çıtak characteristics of the XVIIth century Rumelia? Does it have powerful common features with an Anatolian dialect or can we create maps regular and meaning maps in any dialectological region?
2. To what extent does the present Çıtak dialect of Anatolia resemble that of the XVIIth century of Rumelia?
3. What do the similarities or non-similarities between the present Çıtak dialect of Anatolia and that of the 17th century of Rumelia refer to?

STRUCTURED ABSTRACT

Introduction

The Travel Book of Evliya Çelebi is one of the most valuable sources for the researchers of Turkish language, culture, and history. The work consists of information and determinations about languages in the regions such as the Middle East, the Central Europe, the Caucasus, and Egypt. Besides, the work presents crucial data on several dialects of Turkish which have been studied by the scientists over the past 100 years.

While some scientists (H. Eren, M. Duman, H. Develi, M. Aydın) have studied the Anatolian dialects mentioned in the Book, others (A. Günşen, G. Gülsevin, A. İğci) have studied and evaluated the data given about the historical periods of Rumelian dialects.

Conclusion and Discussion

One of the Turkish groups that Evliya Çelebi mentioned in his Book is the 'Çıtak's. In the Book, where they lived at that time is also recorded: Çayırlı village (in Deliorman), Yanbolu, Dırana, Hıdırağa village, Alaybeği village, Kızanlık/Kızanlık town, Dobruca, et al.

The dialectological features Evliya Çelebi recorded while he was mentioning the Çıtaks are also utmost important. A few examples: *hışır* 'melon' (III. 125a), *hışırka* 'watermelon' (III. 125a.), *çoğuş* 'sun' (III. 125a.), *koza* 'hot spring' (V. 174a.), *napayın* 'what will I do' (III. 125a.), *sulubayımız neçik buyuramış eylece edesik* 'let us do what our voivode orders' (VIII. 207b.). The dialectological characteristics of the Çıtaks, who are said to have migrated from the Rumelia and live in Anatolia today, has not been studied independently as far as I know.

Turkish Studies

In this paper, I will evaluate the data Evliya Çelebi recorded about the dialect of the Çıtaks, who lived in the Rumelia in the XVIIth century, and show the ranges of those distinct linguistic features among contemporary Turkish dialects. Besides, the relation between the linguistic features that Evliya Çelebi recorded as Çıtak features and the historical and contemporary dialects will also be shown. Through the data obtained, the dialectological features of presents Çıtaks will be evaluated.

Evliya Çelebi, in the pages (III.120a) (III.125a) (V.174a) (VI.53a) (VIII.207b) of his book gives the words following belonging to the language of the Çıtaks living in the Rumelia:

alabaş : kohlrabi (III.120a)

alaf : straw (III.120a)

alatla- : to make haste (III.120a)

aydı vir- : to say something suddenly, to ejaculate (III.120a), (III.125a)

baytâl cavı : horse's penis (III.120a) , (III.125a)

baytalı akıt- : to give water to horse (III.120a) , (III.125a)

börk : fur cap (III.120a) , (III.125a)

çalma : turban (III.120a) , (III.125a)

çogaç : sun (III.120a) , (III.125a)

çorbacı ne apar: what is your elder landlord doing (III.120a), (III.125a)

defke : girl (III.120a) , (III.125a)

göyün : furnace, hearth (III.125a)

huşır : melon (III.120a) , (III.125a)

huşırka : watermelon (III.120a) , (III.125a)

kalâyık : concubine, female slave (III.120a) , (III.125a)

kavra- : to bring (III.120a) , (III.125a)

keremiñ aydı vereyin : let me tell your good (III.120a) , (III.125a)

kopayın : completely, entirely (III.125a)

kopayın ne apayın : what will I do entirely (III.120a)

meçikli : pestilence, plague (III.120a) , (III.125a)

napayın : what will I do (III.125a)

ocak : fire (III.120a) , (III.125a)

ocak getir- : to bring fire (III.120a)

ocak kavra- : to bring fire (III.120a) , (III.125a)

öñ beni : wait for me (III.120a) , (III.125a)

örp : horse's testicle (III.120a) , (III.125a)

selâm ayttım : peace be with you (III.120a) , (III.125a)

Turkish Studies

- şikâst oldum* : I got sick (III.120a) , (III.125a)
tahurla- : to defer, to adjourn (III.120a) , (III.125a)
yundum kulunu : newborn foal (III.120a) , , (III.125a)
kademli morvan : good man (III.125a)
koza : hot spring (V.174a)
kızanç : lad (VI.53a)
hulalama- : not to make haste (VIII.207b)
gîlîmîz de bile misik : we were altogether (VIII.207b)
saryîfe edelîm acalur : let's counsel how it will be (VIII.207b)
sulubayımız neçik buyuramış eylece idesik : let us do what our voivode orders (VIII.207b)
an kolayına ~ ankolayına : they use the phrase “an kolayın” a lot between each sentence (VIII.207b)

Results

In conclusion the following questions have been tried to be answered in the paper:

1. Today where do we find the dialectological characteristics that were recorded as the Çıtak characteristics of the XVIIth century Rumelia? Does it have powerful common features with an Anatolian dialect or can we create maps regular and meaningful maps in any dialectological region?
2. To what extent does the present Çıtak dialect of Anatolia resemble that of the XVIIth century of Rumelia?
3. What do the similarities or non-similarities between the present Çıtak dialect of Anatolia and that of the 17th century of Rumelia refer to?

Keywords: Turkish dialects, Çıtak dialect, the Travel Book of Evliya Çelebi

Giriş

XVII. yüzyıl Türk dili, kültürü, tarihi araştırmacıları için Evliya Çelebi Seyahatnamesi en değerli kaynaklardandır. Eserde Ortadoğu'dan Orta Avrupa'ya, Kafkasya'dan Kuzey Afrika'ya kadar bölgelerdeki diller hakkında bilgiler ve tespitler yer almaktadır. Bunun yanı sıra Türkçenin muhtelif lehçe ve ağzları hakkında da son derece önemli veriler sunulmuştur. 100 yıldır Evliya Çelebi'nin bu tür verileri bilim adamları tarafından incelenmektedir. Türkiye Türkçesinin hem Anadolu grubu ağzları hakkında verdiği bilgiler (Dankoff 1989, Dankoff 2004, Eren 1972, Duman 1995, Develi 1995, Develi 1998, Develi 2004, Aydın 2011, Tekcan 2005) hem de Rumeli grubunun tarihî dönemleri hakkındaki veriler çeşitli araştırmacılar tarafından değerlendirilmiştir (Günşen 2011, Gülsevin 2011, Gülsevin 2013, Gülsevin 2014, Gülsevin 2015, Gülsevin 2017, İğci 2014).

Evliya Çelebi'nin eserinde bahsettiği ve ağız özelliklerini kaydettiği Türk gruplarından biri de Rumeli'de yaşayan 'Çıtak'lardır. Bugün Anadolu'nun da çeşitli yerlerinde yaşamakta olan ve Rumeli'den göç etmiş oldukları söylenen Çıtakların ağız özellikleri, bildiğim kadarıyla, müstakil bir çalışmaya konu olmuş değildir.

Turkish Studies

Yürütücülüğünü yaptığım TÜBİTAK 112K404 numaralı “Yaşayan Türkiye Türkçesi Ağızlarının Tarihî Dönemlerini Belirleyebilmek İçin Bir Yöntem Denemesi: XVII. Yüzyıl Batı Rumeli Türkçesi Örneği” başlıklı proje çalışması sürecinde dikkatimi çeken Rumeli Türkçesinin bu ağızı, Batı Rumeli Türkçesi ağızını temsil etmediği için sonuç raporunda değerlendirilmemişti.

Amaç:

- Evliya Çelebi'nin Rumelili bir Türk halkı olarak belirttiği Çıtakların dili hakkında verdiği bilgiler bir araya getirilip listeler oluşmak;
- Daha sonra o listedeki kelimelerden karakteristik olanların günümüz Türkiye Türkçesi ağızlarında da kullanılıp kullanılmadığını Derleme Sözlüğü'nden kontrol etmek;
- Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılıyor iseler derlendikleri bölgeleri karşılaştırmalı olarak inceleyip en çok nerelerde bulduklarını belirlemek;
- Eğer o listedeki kelimelerden bazıları Türkiye'deki belirli yerleşim birimlerinde yoğunlaşmışsa, XVII. yüzyıl Rumeli bölgesindeki Çıtaklar ile Anadolu'daki ilgili yerleşim birimlerinin arasında bir ilişki olup olmadığı sorusunu açıklamaya çalışmaktır.

Çıtaklar Kimdir?

Çıtaklar Evliya Çelebi'nin XVII. yüzyılda Rumeli'de yaşadığını belirttiği ve haklarında bazı bilgiler verdiği bir Türk grubudur. Çıtaklar hakkında bilimsel bir araştırmaya rastlamadım. Oğuz-Türkmenlerin tarihleri, boy teşkilatları ve destanları üzerine önemli bilgiler sunan Faruk Sümer'in kitabında da Çıtaklardan bahsedilmemiştir (Sümer 1999). Seyahatname'de Çıtakların yaşadıkları yerler, giyim-kuşamları, yiyecekleri, içecekleri gibi konularda çeşitli bilgiler verilmiştir. Dilleriyle ilgili de eserin çeşitli yerlerinde önemli veriler sunulmuştur.

Seyahatname'ye göre, o dönemde Çıtakların yaşadığı yerlerden bazıları şuralardır: *Çayırılı karyesi (Deliorman nahiyesinde), Yanbolu, Dirama, Hıdırağa karyesi, Alaybeği karyesi, Kızanlık/Kızanlık kasabası, Dobruca* vd. Çelebi'nin rivayetine göre beyaz giysiler giyerler, çitlerini beyaza boyarlar. Çıtakların beyaz ekmeği, semiz kıvırcık koyun eti, sığır eti gâyet semiz ve leziz olur. Şalgama benzer *alabaş* dedikleri lezzetli yiyecekleri vardır. Tuna'dan morina, çığa, sazan ve lom balığı yerler. Güzel delikanlıları ve kızları meşhurdur. Çağatayî ve Rum Nogayı gözlü, çıtak sözlü, beyaz Bulgar yüzlü dilberleri vardır. Halkı çoğunlukla Eflâk ve Boğdan tüccarlarıdır. Başlarına Tatar kalpağı giyerler. Askerleri yine Tatar gibi eyerli atlara binip sadak taşırlar. Bunlar Dobruca kavmidirler. Tatar, Bulgar, Boğdan ve Eflâk'tan mütevellit olmuş bir kavimidirler. İlk olarak Orhan Gâzî'nin oğlu Süleyman şahın askerlerinden türemişlerdir. Valideleri Tatar, Bulgar, Eflâk ve Boğdanlı olan bir kavimidirler.

Evliya Çelebi'nin XVII. Yüzyıl Çıtaklarının Ağız Özellikleri İçin Verdiği Bilgiler:

Evliya Çelebi Çıtakların ağız özellikleriyle ilgili olarak eserinin III, V, VI ve VIII. ciltlerinde bilgiler vermiştir. Bunlar:

Lehçe-i mahsûs-ı lisân-ı kavm-i Çıtak (III 120a)

Lehçe-i mahsûs-ı lisân-ı kavm-i Çıtak				
alatla tiz ol	kavra getir	ocak getir ateş getir.	hışır kavun	hışırka karpuz
çoğaç güneş	alaf saman	kalayık câriye	baytalı akıt atı sula	kopayın ne abayın dibelik ne işleyin?
defke kız	çalma sarık	meçikli ta'ûn	börk kalpak	öğ beni bekle beni

Turkish Studies

aydı ver söyleyi ver.	ocak kar ateş getir.	keremin aydı vereyim iyiliğin söyleyeyim.	selâm ayıtdım selâmün aleyküm.	çorbacı ne apar ayıd ağan nişler söyle!
tahırla bekle	çidiver eyi ver	şikast oldum ya'nî hasta oldum	yundum kulunı kısrağım tayı	örp at taşığı
baytal cavı at siki				

Lisân-ı Dobruca, ya'nî tâ'ife-i Çıtak (III 125a)

Lisân-ı Dobruca, ya'nî tâ'ife-i Çıtak				
hışır kavun	hışırka karpuz	çoğaç güneş	kalayık câriye	kavra getir
baytal at	baytalı akıt atı sula	kopayın dibelik	napayın ne işleyim	defke câriye kızı
çalma sarık	meçikli tâ'ün	börk kalpak	öğ beni ekle beni	aydı ver söyleyi ver
ocak ateş	göyün ocak	ocak kavra ateş getir	keremin ayıdı vereyim iyiliğin söyleyi vereyim	selâm ayıtdım selâmünaleyküm
çorbacı ne apar ayıd ağan ne işler söyle.	tahırla te'hîr eyle	şikast oldum hasta oldum	yundum kulunı kısrağım tayı	örp at hayası
baytal cavı at zekeri	çidi ver iyi ver	kademli morvan âdem ismi âdem	ay dogdu âdem ismi	

Ayrıca VIII. ciltte Çıtakların konuşmalarıyla ilgili bazı cümleler kaydedilmiştir. O cümleler XVII. yüzyılda Rumeli'de yaşayan Çıtak ağzına ait çok ilgi çekici bazı şekil bilgisi özelliklerini de içermektedir:

Der-beyân-ı lisân-ı Ahıryan-ı Çıtak (VIII 207b)

Der-beyân-ı lisân-ı Ahıryan-ı Çıtak
Ve bu Mekre kazâsı ve Ferecik kazâsının cümle keferre re'âyâları aslâ Urûmca kelimât etmeyüp Türkçeye yakın bir gûne Çıtak lisânları var. Cümle beyâz abâ ve kebe geyerler müşekkel keferelerdir kim isti'mâl ettikleri lehçe-i mahsûsaları bunlardır.
Der-beyân-ı lisân-ı Ahıryan-ı Çıtak
Evvelâ bir işe acele etme dese, "hulalama" derler. VIII.207b26
Ve "gilimiz de bile misik" ya'nî cümlemiz bile idik. VIII.207b26
Ve "saryife edelim acalur" ya'nî müşâvere edelim nice olur. VIII.207b26
Ve "sulubayımız neçik buyuramış eylece edesik" ya'nî voyvadamız her ne emr ederse öyle idelim. VIII.207b27
Ve her kelimâtlarının aralarında "ankolayına" lafzın gâyet {ziyâde} isti'mâl ederler. Ve dahi niçe kerre yüz bin gûne elfâz-ı mühmeleleri var ammâ bu kadarca tahrîr olundu. VIII.207b28

Bu bilgiler bir araya getirilince XVII. yüzyılda Rumeli'de yaşamakta olan Çıtakların ağız özellikleriyle ilgili şöyle bir liste ortaya çıkmaktadır:

EÇS'de Çıttak ağızındaki şekiller					Evliya Çelebi'nin verdiği anlam
III.120a	III.125a	V.174a	VI.53a	VIII.207b	
alabaş					Ve şalgam-misâl bir güne şey olur, ana alabaş derler, gâyet lezizdir
alaf					saman
alatla-					tiz ol-
aydı ver	aydı ver				söyleyi ver
baytâl cavı	baytâl cavı				at siki
baytalı akıt-	baytâlî akıt-				atı sula-
börk	börk				kalpak
çalma	çalma				şarık
çıldı ver-	çıldı ver				eyi ver-
çogaç	çogaç				güneş
çorbacı ne apar ayıd	çorbacı ne apar ayıd				agañ nişler söyle
defke	defke				kız
	göyün				ocak
hışır	hışır				kavun
hışırka	hışırka				karpuz
kalâyık	kalâyık				câriye
kavra-	kavra-				getir-
keremiñ aydı vereyin	keremiñ aydı vereyim				eyliğin söyleyeyim
kopayın ne apayın	kopayın				dibelik ne işleyim dibelik
meçikli	meçikli				taş'ün
	napayın				
ocak getir-	ocak				ateş getir-
ocak ka(v)ra-	ocak kavra				ateş getir-
öñ beni	öñ beni				bekle beni
örp	örp				at taşığı
selâm ayıtdım	selâm ayıtdım				selâmu 'aleykum
şikâst oldum	şikâst oldum				ya'ni hasta oldum
tahırla-	tahırla-				bekle, te'hir etmek
yundum kulunı	yundum kulunudur				kısragım tayı
	kademli morvan				âdem eyi âdem
	ay dogdı				âdem ismi
		koza			ılı su
			kızañ		küçük oglancık
				hulalama-	acele etme-

Turkish Studies

				gilimiz de bile misik	cümlemiz bile idik
				saryife edelim acalur	müşâvere edelim nice olur
				sulubayımız neçik buyuramış eylece idesik	voyvadamız her ne emr iderse öyle idelim
				an kolayına ~ ankolayına	her kelimâtlarının aralarında "an kolayına" lafzın gâyet ziyâde isti'mâl ederler

Değerlendirme ve Yorum:

Evliya Çelebi'nin Çıtak ağzına ait olarak kaydettiği verileri kabaca şu şekilde sınıflandırabiliriz:

- Tarihi ve/veya yaşayan bazı ağzlarda da görülen, bazıları Evliya Çelebi tarafından da eserinin muhtelif yerlerinde Tatarca olarak kaydedilmiş olan kelimeler: *alatlâ-, aydı ver, çalma, defke; börk, kulun, yund*
- Arapça-Farsça kökenli kelimeler: *şikast ol-, tahırla-, kalayık, alaf*
- O tarihte Evliya Çelebi tarafından edebî yazı dilinin malzemesi dışında kabul edildiği için ağız malzemesi olarak sunulan kelimeler: *alabaş, çogaç, hışır, hışırka, hulala-, kızan, koza, meçikli, öñ-,*
- Cümle içinde örneklendirerek dikkatlerimize sunduğu bazı çok ilgi çekici gramer şekilleri vardır: *-(y)AsIK* (emir-istek 1. çokluk kişi çekimi)

Yukarıda verilen listedeki kelimelerin günümüz Türkiye ağızlarındaki devamlarını tespit etmek için Derleme Sözlüğü'nü taradığımızda, listedeki kelimelerden bazılarını bulduk bazılarını bulamadık. Yani bazıları hiçbir yerleşim biriminden derlenmemişlerdi. Gerçekten o kelimeler Anadolu'ya hiç gelmemiş de olabilir, geldiyse bile unutulmuş da olabilir. Bir diğer ihtimal de bu kelimeler yaşıyorsa bile Derleme Sözlüğü'nün derlemecileri tarafından derlenmemiş olabilir.

Bunlardan ayırıcı-belirleyici olduğunu düşündüğüm sadece aşağıdaki şu 12 kelimeyi Derleme Sözlüğü'nde aradım:

alabaş : 'kökü şalgamdan daha büyük bir bitki'

alaf : 'saman'

alatlâ- : 'acele etmek'

akıt- : 'sulamak'

börk : 'kalpak'

çalma : 'sarık'

çogaç : 'güneş'

çorbacı : 'ağa'

hışır : 'kavun'

Turkish Studies

<p>Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde baytalı akıt- : 'atı sula-' (III 120a, III 125a)</p>
<p>Derleme Sözlüğü'nde akıtmak (I) [akıdmak] 1. İşemek. *Dinar köyleri, Hocalar *Sandıklı, Dişli, *Bolvadin -Af., *Eşme -Uş., Yassıviran *Senirkent, Hisarardı, *Yalvaç, Gönen, -Isp., *Tefenni çevresi, Kayadibi *Yeşilova -Brd. ve köyleri, *Sarayköy, Çöplü *Çivril, Çardak -Dz., *Bozdoğan -Ay., *Alaşehir -Mn., *İznik -Brs., Yenice *Emet, Çal -Kü., *Sivrihisar -Es.,-Ks., Alvaz, *Şabanözü, *Eskipazar, *Kurşunlu -Çkr., -Çr., *Zile ve çevresi -To., Kalafka -Tr., Süle -Gm., -Rz. ve köyleri, *Kilis -Gaz., -Mr., Çepni *Gemerek, *Zara, -Sv., -Yz. Köyleri, -Ky., Bahçeli *Bor, -Nğ. ve çevresi, *Ermenek ve köyleri, -Kn., *Anamur, *Silifke -İç., *Elmalı, *Kaş, -Ant., [akıdmak] > -Brd., Yakaköy *Gelendost -Isp., -Es.) 2. Hayvan sulamak. (*Karahallı -Uş., Sarımahmutlu *Buldan, Bulkaz *Çivril -Dz.)</p>
<p>Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde börk : 'kalpak' (III.120a, III 125a)</p>
<p>Derleme Sözlüğü'nde börk 1. Tahtadan yapılmış baca örtüsü. (Sorkuncak *Eğridir -Isp.) 2. Sabanda tutağın ilerisindeki kılıç bağının baş çivisi. (Uluşiran *Şiran -Gm.) 3. Evlerin zayıf döşemelerinin altına çakılan direklerin başına konulan ağaç, kiriş. (-Vn., *Kaş köyleri -Ant.) 4. Kel baş için kara sakızla yapılan yakı. (-Ur., *Kilis -Gaz., *Reyhaneli ve Amik ovası Türkmenleri, *Antakya -Hat.) 5. Patlıcanın tepesindeki yeşil parça. (-Gaz.) 6. Arı sepetinin üstüne konulan sazdan kılıf. (-Ed., *Saray -Tk.) 7. İpekli kefiye ve yazmaların fesin üzerine sarılmasıyla yapılan başlık, puşu. (-Dy.) 8. [# bürgü (I) -1] 9. Bir çeşit şapka. (-Sv.) 10. Kalpak. (-Kr.)</p>
<p>Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde çalma : 'sarık' (III 120a, III 125a)</p>
<p>Derleme Sözlüğü'nde çalma (II) 1. [# çalgı (III)] 2. Başa takılan altın süs. (-Dy., Anıl -Gaz., Hartlap -Mr., *Bor -Nğ.)</p>
<p>Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde çorbacı : 'ağa' (III.120a, III 125a)</p>
<p>Derleme Sözlüğü'nde çorbacı (I) Tüccara verilen ad. (Şeyhler *Ulubey -Or., Düzköy *Keşap -Gr.) çorbacı (II) Kadın. (Dont *Fethiye -Mğ.)</p>
<p>Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde çoğaç : 'güneş' (III.120a, III 125a)</p>
<p>Derleme Sözlüğü'nde çoğaç [çoaç -1, 2 çoğaş] 1. Güneş. (Ovacık *Tavas -Dz., Sulutaş -Kn., *Mersin -İç.) [çoaç -1] > (-Bo.) [çoğaş] > (*Çal -Dz., Deveviran -Bo., Hüyük *Beyşehir -Kn.) 2. Sıkıntılı hava, boğucu sıcak. (Kırka -Es.) [çoaç -2] > (Harşit *Tortul -Gm.) 3. Güneşlenen yer. (Kızılhisar -Dz., Bademye, *Ödemiş -İz.) çovaçlanmak [çoveşlenmek] Güneşlenmek. (-Ed.) [çoveşlenmek] > (-Dz.) çoğaç Güneşlik. (Darıveren *Acıpayam -Dz.) çoğaçlemek Güneşlemek, güneş banyosu yapmak. (-Dz.) çuvaç [covaş, cuvaş, çovaç -1, 2 çovaş, çoveç, çöveç, çöveş, çuvaş, çüveş] 1. Güneş. (Aslıhan -Ba., Ortaköy *Gelibolu, *Biga -Çkl., Yenice, Müslim *İnegöl -Brs., -Bil., Deliorman göçmenleri -İst., *Papasköy -Sm., -El, Çamışköy *Babaeski -Krk.) [covaş] > (-İst.) [cuvaş] > (Yılanlı *Ödemiş -İz.) [çovaç -1] > (-Ba. ve çevresi, *Kızılcahamam -Ank., Büyükdöğanca *Kavaklı -Ed.) [çovaş] > (-Dz. ve köyleri, *Bozdoğan -Ay., *Menemen, *Ödemiş, *Tire -İz., Derbent *Alaşehir -Mn., -Mğ., -Ed.) [çoveç] > (-Mğ.)</p>

Turkish Studies

<p>[çoveş] > (Çiftlik *Dinar -Af., -Dz. ilçe ve köyleri, Hamzabali, Eymir *Bozdoğan -Ay., Engiz *Bafra -Sm., *Milas, *Bodrum -Mğ.) [çöveç] > (-Mğ.) [çöveş] > (-Mğ.) 2. Güneşli yer. (Çavuşköy *Babaeski -Krk.) [çovaç -2] > (-Dz., *Elmalı -Ant., -Ed.) [çuvaş] > (-İz., *İsmetiye -Brs., *Keşan -Ed.) [çüveş] > (*Marmaris -Mğ.) çovaşlamak [çovaşmak, çoveşlemek] Güneşlemek. (*Çal -Dz., *Bozdoğan -Ay., Sarılar *Nallıhan -Ank.) [çovaşmak] > (Akçalar *Bodrum -Mğ.) [çoveşlemek] > (Çiftlik *Dinar -Af., Karaköy *Çivril -Dz., Alanlı -Ay.) çavaş [çaveş, çavgaç, çavkaç, çavuş (II)] 1. Güneş, güneşlik yer. (Güney, Şehdavat -Dz., -Ay., Birgi *Ödemiş -İz., Kıbrısçık -Bo.) [çaveş] > (Kiran -Mğ.) [çavkaç] > (-Kn.) [çavuş (II)] > (*Bozdoğan -Ay.) 2. Güney. (Honaz -Dz., *Eyüp -İst.) [çavgaç] > (*Akşehir -Kn.) çavaşlamak Güneşlemek. (*Bozdoğan -Ay.)</p>
--

<p>Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde ocak : 'ateş' (III.120a, III 125a)</p>
<p>Derleme Sözlüğü'nde ocak (I) Ateş. (Derbent *Alaşehir -Mn.)</p>

<p>Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde hışır : 'kavun' (III.120a, III 125a)</p>
<p>Derleme Sözlüğü'nde hışır (II) [haşal (II)] 1. Olmamış, ham meyve (daha çok kavun, karpuz için). (İncesu, Çığı *Dinar -Af., İğdecik, Bağlılı *Eğridir, İlyas, *Keçiborlu -Isp., Salda, Çuvallı *Yeşilova, Başpınar *Tefenni, -Brd., Kavak, İshaklı, Çöplü, Bulkaz *Çivril, *Acıpayam, Bereketli *Tavas, Yukarıseyit *Çal, Honaya *Sarayköy -Dz., *Bergama -İz., Dombaylı *Salihli -Mn. ve çevresi, Ömerköy, *Susurluk, *Burhaniye, Yeniköy, *Edremit -Ba., İpkaiye *Biga -Çkl., *Emet -Kü., -Sm., *Elmalı, *Korkuteli, *Kaş -Ant., Umurca -Ed., *Vize -Krk., *Hayrabolu -Tk.); [haşal (II)] > (*İskilip -Çr., -Ada.) 2. Taze salatalık: Hışırlar yetişmiş. (Alidemirci *Balya -Ba.) 3. Sebze, meyve. (-Ant.) 4. Çürümüş sebze, meyve. (*Gelendost -Isp.) 5. Sulu (meyve): Bizim karpuzlar çok hışır. (*Turgutlu -Mn.) hışır (XI) 1. Buğday, mısır ya da darı unundan yapılan bir çeşit yemek. (Oğuz *Acıpayam -Dz., Bayazıt *Merzifon -Ama., *Perşembe -Or., *Şebinkarahisar, Nefsiköseli *Görel -Gr., Uluşiran *Şiran -Gm., -Rz., Ersis *Yusufeli -Ar., -Ezm., *Refahiye -Ezc., *Erciş -Vn.), 2. Tarhana mayası, mısır unundan yapılan bulamaç. (*İlgaz -Çkr., İzgın *Elbistan -Mr.) 3. Pişirilmiş hamurla pekmezden yapılan bir çeşit yiyecek. (Karaözü *Gemerek -Sv.); [haşıl (III) -1] > (Kızıl *Artova -To.) 4. Piriñ, darı, mısır yarmasından, bazan da süt karıştırılarak yapılan lapa. (Çandır -Gr., -Tr. ve çevresi, Uluşiran *Şiran, -Gm., Peterek *Yusufeli -Ar., Cedere, Arpaçay, *Ardahan, -Krk., -Ezm.); 5. Unu suda pişirdikten sonra üzerine peynir ve yağ konularak yapılan yemek. (-Ezm.) 6. Fırından çıkan ekmeğin üstüne sürülen unlu bulamaç. (*Bozdoğan -Ay., *Edremit -Ba., -Bo., -Ant., *Fethiye -Mğ.) 7. Bulgur pilavı. (-İz., -To., *Şebinkarahisar -Gr., -Hat.) 8. Yarmadan yapılan bir çeşit pilav. (Küçükisa *Zile -To.) 9. Buğday ve mısır yarmasından yapılan bir çeşit yemek. (*Şebinkarahisar -Gr., -Sv.); 10. Unu su ve yağ ile pişirip içine şeker koyarak yapılan bir çeşit tatlı. (-Ezc., Çamova *Divriği -Sv., *Aksaray -Nğ.) 11. Çekirdek unu ve pekmezle yapılan bir çeşit yiyecek. (-Rz.) 12. Yemiş, meyve. (*Bolvadin -Af., *Düzce -Bo.) 13. Kavun. (-Bo.); [hışır (XI)] > (-Uş.) 14. Kepek, un ve yemek artıklarının sıcak suda karıştırılmasıyla yapılan hayvan yemi. (Darıveren *Acıpayam, Ovacık *Tavas, Çöplü *Çivril -Dz., Danışman *Fatsa -Or.)</p>

<p>Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde öñ- : 'beklemek' (III.120a, III 125a)</p>
<p>Derleme Sözlüğü'nde öñmek, öñmek [öngmek, örmek (III)] 1. Beklemek. (Ürküt *Sandıklı, Evciler *Dinar, Dereçine *Bolvadin -Af., Yarıkkaya, Körküler *Yalvaç, Nudra *Şarkikaraağaç -Isp., Söğüt, Honaz, Hadım *Çal, Darıveren *Acıpayam -Dz., *Çeşme -İz., -Ba., Kayadibi -Gr., Bozhüyük -Mr., Endel *Dörtöyol -Hat., Kurugöl *Mucur -Krk., Afşar köyleri *Pınarbaşı -Ky., Dereözü, Zanapa *Ereğli, Alibeyhüyüğü *Çumra -Kn., Şışşanı *Kadirli,</p>

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/30

<p>Faydalı *Kozan-Ada., *Mut köyleri, Yanpar, Karatiken, Ayvagediği *Mersin, *Tarsus, Taşucu, Yenisu *Silifke-İç., Kaya *Fethiye-Mğ., -Ed.)</p> <p>[öngmek] > (Ayvagediği *Mersin -İç.)</p> <p>2. Gözetlemek, pusuya düşürmeye çalışmak. (Güney *Yeşilova -Brd., Hadım *Çal -Dz., -Ba., *Kandıra -Kc., Bozhüyük -Mr., -Ank., Turan -Ky., -Nğ. ve çevresi, Zanapa *Ereğli, *Bozkır -Kn.)</p> <p>[örmek (III)] > (-Kn.)</p> <p>3. Saklanmak: Karşı duvarın arkasına öndüm. (Alâattin *Acıpayam -Dz.)</p> <p>4. Birinin önüne çıkmak, yolunu kesmek. (Güney *Yeşilova -Brd., Yukarıseyit *Çal -Dz., *Bergama -İz., Civanyaylağı *Mersin -İç.)</p> <p>5. Sezdirmeden birini izlemek. (-Bo., Kale *Erbaa -To., *Koyulhisar -Sv., Sille -Kn.)</p>

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde
kızan 'küçük oğlancık' (VIII.207b)

Derleme Sözlüğü'nde

kızan (I) [kezan, kırığan, kızılca (II) -1, 2]

1. Çocuk. (Çiftlik *Acıpayam, Ortaköy, Ekse *Çal, Kale *Tavas -Dz., Eskiçine *Çine -Ay., Emiralem *Menemen -İz., *Kırkağaç, Karaoğlanlı -Mn., Korucu, Yeniköy -Ba., Fili *Biga -Çkl., *Mustafa Kemal Paşa -Brs., Maraşköyü *Tavşanlı, Saka -Kü., Pazarcık *Bozüyük, *Gölpazarı -Bil., Yeniköy -Kc., Papazköy -Sm., Rumeli göçmenleri -Ank., Bayağsar *Beşşehir -Kn., -Ada., *Bodrum, Kırcağz *Milas, Genek *Yatağan, Yerkesik, Sındı, Alkı, -Mğ., Oğulpaşa -Ed., *Lüleburgaz -Krk., Germeyan *Çorlu, *Malkara, *Saray -Tk.)
2. Erkek çocuk, delikanlı. (*Eğridir, *Şarkıkaraağaç -Isp., Solmaz *Tavas, Kösten, Honaz, Söğüt -Dz., Eymir *Bozdoğan, Geyre *Karacasu, *Yenipazar -Ay., *Foça, *Seferihisar, *Torbalı, *Urla -İz., *Alaşehir, *Demirci -Mn., -Kü. ve köyleri, *Düzce -Bo., -Ks., Buğabağı -Çr., Hisarcık, Talas -Ky., *Bor -Nğ., *Kaş -Ant., Kızılyaka, Pisi, Karkın, Ahiköy, Şerefler -Mğ., -Tk.), [kezan] > (*İpsala -Krk.)
3. Kız çocuk. (-Ay., *Akyazı -Sk., -Ed.)
4. Arkadaş, dost. (-Dz., *Bozdoğan, *Nazilli -Ay., *Demirci -Bo., -Kn., *Elmalı -Ant., *Milas -Mğ.)
5. Kadın. (-Es., -Sn.)

Listelerden de görüleceği gibi, Evliya Çelebi'nin Çıtak ağzı olarak verdiği kelimeler günümüz Türkiye ağzlarının farklı bölgelerinde rastlanmaktadır. Bazıları sadece birkaç yerde tanıklanmış, bazıları ise daha fazla bölgeden derlenmiştir.

Listelerin anlamlı olması, yani yorumlanabilmesi için bir kelimenin “bir” yerde tanıklanması başka şey ifade eder, “birkaç” yerde derlenmişse başka şey ifade eder, “birçok” yerde rastlanmışsa daha başka şey ifade eder.

Diğer yandan da “bir” yerde sadece listedekilerden sadece “1” kelime derlenmişse başka şeyi, “bir” yerde “listedekilerden “2” veya “3” veya “5” kelime derlenmişse başka ifade eder.

İlk olarak acaba hangi yerleşim biriminde bu kelimelerden “2” veya “3”, “4”, “5”, “6” “7” ... tanesi derlenmiştir sorusuna cevap aradım. Denkleştirmelerden sonra şu sonuca ulaştım:

Evliya Çelebi'nin Çıtak ağzına ait olarak gösterdiği kelimelerden 2'sini barındıran yerleşim birimi çok. Ancak ben burada 3, 4 ve 5 kelimeyi barındıran yerleşim birimlerinden örnekler vermek istiyorum:

“3” kelimeyi barındıran yerleşim birimleri:

Yerleşim Birimi	Evliya Çelebi'nin Çıtak Ağzı İçin Verdiği Kelimeler
* Kaş -Ant.	<i>alaf</i>
* Kaş -Ant.	<i>kızan</i>
* Kaş köyleri -Ant.	<i>börk</i>
-Ba.	<i>öñ-</i>
-Ba. ve çevresi	<i>çogaç</i>
-Ba.	<i>alata-</i>
* Erciş -Vn.	<i>alaf</i>

Turkish Studies

* Erciş -Vn.	<i>hışır</i>
* Erciş -Vn.	<i>kızan</i>

“4” kelimeyi barındıran yerleşim birimleri:

Yerleşim Birimi	Evliya Çelebi'nin Çıtak Ağzı İçin Verdiği Kelimeler
-Bo.	<i>hışır</i>
-Bo.	<i>öη-</i>
-Bo.	<i>alatla-</i>
-Bo.	<i>çogaç</i>

“5” kelimeyi barındıran yerleşim birimleri:

Yerleşim Birimi	Evliya Çelebi'nin Çıtak Ağzı İçin Verdiği Kelimeler
-Ed.	<i>börk</i>
-Ed.	<i>çogaç</i>
-Ed.	<i>öη-</i>
-Ed.	<i>kızan</i>
-Ed.	<i>alabaş</i>
-Kn.	<i>çogaç</i>
-Kn.	<i>öη-</i>
-Kn.	<i>kızan</i>
-Kn.	<i>alatla-</i>
-Kn.	<i>alabaş</i>
* Alaşehir – Mn.	<i>alat-</i>
* Alaşehir -Mn.	<i>akit-</i>
* Alaşehir, * Demirci -Mn.	<i>kızan</i>
Derbent * Alaşehir -Mn.	<i>çogaç</i>
Derbent * Alaşehir -Mn.	<i>ocak</i>
* Kaş -Ant.	<i>kızan</i>
* Kaş, -Ant.	<i>akit-</i>
* Kaş -Ant.	<i>hışır</i>
* Kaş köyleri -Ant.	<i>börk</i>
* Kaş -Ant.	<i>alaf</i>
* Elmalı -Ant.	<i>çogaç</i>
* Elmalı -Ant.	<i>kızan</i>

Turkish Studies

* Elmalı -Ant.	<i>akıt-</i>
* Elmalı -Ant.	<i>hışır</i>
* Elmalı -Ant.	<i>alaf</i>

“Bir” yerde 5 kelime barındıran 5 yerleşim birim gösterilmektedir. Bunlardan ilk ikisi “Ed.” (Edirne) ve “Kn.” (Konya) illeridir. Bu illerin hangi ilçesi veya köyünden tarandığı gösterilmediğine göre, sadece şehir merkezi kastedilmiş olmalıdır. Veya derlemeci o ilin herhangi bir yerinde duymuş ama referans olarak il merkezini göstermiştir. Bu sebeple sağlam bir veri sayılmayabilir. Üçüncü sıradaki veriler “Mn.” (Manisa) ilinin Alaşehir ilçesinden derlenmiştir. Bunların da üç tanesi Alaşehir ilçe merkezi, iki tanesi Alaşehir’in Derbent köyüne aittir. Dördüncü sırada verilenler “Ant.” (Antalya ilinin Kaş ilçesinde derlenmiştir. Bu grupta en anlamlı olan ise beşinci sıradakilerdir. Çünkü bunlar “Ant.” (Antalya) ilinin Elmalı köyünden derlenmiştir. Yani diğerlerine göre daha özel-dar bir bölgede rastlanmaktadır.

Sonuç:

XVII. yüzyılda Rumeli’de yaşayan bir halk olan Çıtakların diline ait olarak Evliya Çelebi tarafından kaydedilmiş ağız kelimeleri Derleme Sözlüğü’nde tarandığında, “bir” yerleşim biriminde “en fazla 5 kelime” kullanılan yerler tespit edilebilmiştir.

“5” kelime ile eşleşen bu yerleşim birimleri acaba XVII. yüzyılda Rumeli’de yaşayan Çıtaklar ile ilişkili olabilir mi?

İnceleme, karşılaştırma ve denkleştirmelerimiz sonucunda, bu konuda en sağlam ortaklık barındıran Antalya’nın Elmalı köyünün “Çıtak olmadığı”, Tahtacı Türkmenlerinin yaşadığı bir yerleşim birimi olduğu görülmektedir.

Bir yandan XVII. yüzyılda Evliya Çelebi’nin Çıtak ağzı özelliği olarak verdiği bazı kelimelerden Anadolu’da en çok rastlanan köylerdeki halk “Çıtak değildir”. Diğer yandan günümüzde Türkiye’de yaşayan, bir kısmının Rumeli’den göç ettiği düşünülen ve kendilerini Çıtak olarak adlandıran yerleşim birimlerinin ağız özellikleri de, Evliya Çelebi’nin Çıtak özelliği olarak verdikleriyle uyuşmamaktadır. Kızılcahamam-Ankara’daki Çıtakların ağzı Kızılcahamam’daki diğer köylere benzemektedir, Ege bölgesindeki Çıtakların ağzı Ege bölgesindeki komşu köylere benzemektedir.

Burada bir tezat var gibi görünmektedir ve şu 2 soruyu cevaplamamız gerekir:

1. Niçin Evliya Çelebi’nin Çıtak ağzına ait olarak belirttiği kelimeleri en çok barındıran günümüz yerleşim birimleri (örneğin Antalya’nın Elmalı Köyü) Çıtaklarla meskûn değildir?
2. Niçin bugün kendisini Çıtak olarak niteleyen yerleşim birimleri Evliya Çelebi tarafından Çıtak ağzına özgü diye kaydettiği kelimeleri kullanmamaktadırlar?

Öncelikle şunun farkında olunması gerekir: Örnek olarak; Ege bölgesi ağızlarına aşına olmayan bir Erzurumlu Muğla’nın bir köyünde işittiği ve tanımadığı bir kelimeyi “Muğla ağzına ait” olarak kaydedebilir. O kelime elbette Muğla ağzında kullanılmaktadır ama Aydın’da da, Denizli’de de, Manisa’da da vd. vardır.

Aynı mantıkla düşünüldüğünde XVII. yüzyılda Evliya Çelebi’nin bazı kelimeleri Çıtak ağzı için vermiş olması, o kelimelerin sadece Rumeli’de Çıtaklar tarafından kullanılıyor olduğunu ve diğer Türk ağzlarında bulunmadığını iddia ettiği anlamına da gelmez. O kelimeler Türk dilinin birçok ağzında bugün kullanılmaya devam etmektedir. Hatta o dönemde de Oğuz ağzlarında da Tatarcada da kullanılıyor olmalıdır.

Turkish Studies

Nitekim Evliya Çelebi dolaştığı yerde rastladığı ve kaydetmeyi gerekli gördüğü herhangi bir kelimeyi daha sonra başka coğrafyalarda da bulmuş ve oraların adını vererek kaydetmiştir. Bir örnek:

alatla- ‘tez olmak, acele etmek’ kelimesi Çıtak ağzı için verilmiş (EÇS III 120a)

Evliya Çelebi Seyahatnamesi’ndeki yeri	Kaydedildiği Bölge
III 120a20	(Çıtak) <i>alatla-</i> ‘tiz ol-
II 281b33	(Amasya) bu işi <i>alatlayı</i> görelim
II 65b10	(Kayseri) ebbe bire <i>alatla</i> bire götü beri
V 43a23	(Tatarca) Hân eyitdi: “Karacılarım ve iy koşdaşlarım ve kardaşlarım, aşıkman, ya ‘nî acele etmen, akrın akrın idin. <i>Alatlaman</i> şallâh doyum bulursunuz” deyü Hân cümle askere ricâ etdiler.
IX 6b20	(İnegöl) bir pişmiş helvâ gitdi, <i>alatla</i> bire şunlara erin,
IX 149b19	(Silifke) bire uşak <i>alatla</i> .

Bu manzaradan şu anlaşılır: Tarihî bir dönemde yapılan “Çıtaklar şöyle söyler”, “Amasya ağzında şöyle kullanılır”, “Tatarlar şöyle söyler” gibi tespitleri değerlendirirken dikkatli olunması gerekir. Başka türlü bakış açılarıyla mukayese etmeden bu tespitleri kullanmak doğruya gidilmesini engelleyebilir.

Yukarıdaki “**alatla-**” örneğine bakalım: Eğer bugün bir araştırmacı Evliya Çelebi Seyahatnamesini alıp Amasya ile ilgili söylenenleri değerlendirirken “*tek gerçeğin o tespit olduğunu kabul etmişse*”, şöyle bir yanlış yargıya varır: “*Bugün “alatla-” fiili Kayseri’de filan köyde, Edirne’de filan köyde, Eskişehir’de filan köyde ... kullanıldığına göre, XVII. yüzyıldan sonra Amasya’dan o bölgelere göç olmuştur ve oradaki “alatla-” fiili orahların aslında Amasyalı olduğunu kanıtlar!*”

Bu mantığın yanlış olduğu sanırım anlaşılmıştır. Dolayısı ile de tarihî dönemlerde bir vesile ile Evliya Çelebi Seyahatnamesi’ndeki gibi tespitler yapılmışsa, sadece o tespitlere bakılarak bugünkü ağzlar hakkında karar verilemez.

“*Bugün Türkiye’de kendilerini Çıtak olarak tanımlayan ve bir kısmının Rumeli’den gelmiş olduğu düşünülen yerleşim birimlerinin dili niçin Evliya Çelebi’nin XVII. yüzyılda Çırak özelliği olarak kaydettiği verilerle uyuşmamaktadır?*” sorusunun cevabına gelince: Dil yaşayan bir varlıktır. Konuşurlarının değişmesiyle ağız özellikleri de değişir. Başka bölgelere göçen ve başka ağzlarla bir arada veya komşu olarak yaşamaya başlayan ağzlar değişirler. Hatta uzun süren ilişkiler sonucunda tamamen yeni buldukları bölgenin ağzlarıyla kaynaşabilir ve oranın özelliklerini taşırlar. Türkiye’de bugün kendisini Çıtak olarak tanımlayan yerleşim birimlerinin yaşamakta oldukları bölge ağzlarıyla konuşuyor olması da bu gerçeğe ilişkili olabilir.

XVII. yüzyılda Rumeli’de yaşamakta olan Çıtakların ağız özelliği olarak kaydedilmiş olan “*eylece ed-esik*” (EÇS VIII/207b27) şeklindeki “+sIK” 1. çokluk kişi yapısı önemli bir veridir. Günümüz Batı Rumeli Türkçesi ağzlarının en önemli farklılıklarından biri de, fiil çekimlerinin 1. çokluk kişilerinde “+sIK” şeklinin kullanılıyor olmasıdır: *iç-er+sik* ‘içeriz’, *iç-miş+sik* ‘içmişiz’, *iç-ecek+sik* ‘içeceğiz’, *iç-ey+sik* ‘içiyoruz’ vb. Buradaki +sIK ekinin yapısı üzerine bilim adamlarının farklı açıklamaları vardır (Günşen 2011). Ancak diğer zaman ve kiplerde görülmesine rağmen günümüz Batı Rumeli Türkçesi ağzlarında emir-istek 1. çokluk kişi çekimlerinde +sIK eki yoktur. Emir-istek 1. çokluk kişi için -(y)AsIK çekimi günümüzde sadece Kafkasya’daki Türkmenlerin ağzında tespit edilmiştir. Evliya Çelebi’nin Çıtak ağzı için kaydettiği bu örnek ise o sebeple çok önemlidir. 1. çokluk kişi çekimlerinde bugün karşılaştığımız +sIK şeklinin yapısını ve tarihî gelişimini açıklamakla ilgilenenlere değerli bir veri niteliğindedir.

Turkish Studies

Son söz olarak şu düşüncemi paylaşmak istiyorum: XVII. yüzyılda Rumelili bir halk olarak kaydedilen Çıtakların dilinin, içinde Kıpçakça özellikleri de barındıran bir Oğuz ağzı olması muhtemeldir.

KAYNAKÇA

- Aydın, M. (2011). “Seyahatname’deki Türkmen Türkçesi”, *Doğumunun 400. Yılında Uluslararası Evliya Çelebi Sempozyumu*, Kütahya: Bildiriler 81-91
- Dankoff, R. (1989). “Turkish Languages and Turkish Dialects according to Evliya Çelebi”, *Altaica Osloensiya, Proceeding from the 32nd Meeting of the Permanent International Altaistic Conference*, Oslo, 12-16
- Dankoff, R. (2004). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Okuma Sözlüğü*. (Çeviren Semih Tezcan) İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 37.
- Develi, H. (1995). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi’ne Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmeleri ve Uyumlar*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Develi, H. (1998). “18. Yüzyıl Türkiye Türkçesi Üzerine”, *Doğu Akdeniz Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1, 27-36.
- Develi, H. (2004). “Evliya Çelebi Seyahatnamesi’ne Göre XVII. Yüzyıl Azerbaycan-Türkmen Ağzı”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I*, Ankara, 767-786
- Duman, M. (1995). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi’ne Göre 17. Yüzyılda Ses Değişmeleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eren, H. (1972). “Evliya Çelebi ve Anadolu Ağzları”, *Bilimsel Bildiriler 1972*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 113-119
- Gülsevin, G. (2011). “Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nden Hareketle 17. Yüzyılda Dünya Dili Olarak Türkçe”, *IV. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu*, Muğla.
- Gülsevin, G. (2013). “Evliya Çelebi’nin Verilerine Göre XVII. Yüzyılda Türkçenin Ağzları Üzerine Notlar”, *VI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu*, Bursa: 763-768
- Gülsevin, G. (2014). “Türkçenin Tarihî Ağzlarında şekilli ‘gibi’ Edatı Üzerine”, *VII. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu*, Elazığ.
- Gülsevin, G. (2015). “Arkaik-Periferik Kavramı ve Bu Kavramın Tarihi Batı Rumeli Türkçesi Ağzlarının Tespitindeki Önemi”, *The Journal of Academic Social Science Studies JASSS*, 32, 1-12.
- Gülsevin, G. (2017). *Yaşayan Türkiye Türkçesi Ağzlarının Tarihî Dönemlerini Belirleyebilmek İçin Bir Yöntem Denemesi Örneği: XVII. Yüzyıl Batı Rumeli Türkçesi Ağzları*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Günşen, A. (2011). “Batı Rumeli Ağzlarında Kullanılan Farklı Bir 1. Çokluk Şahıs Eki: -sık, -suk”, *IV. Uluslararası Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı*, Edirne.
- İğci, A. (2014). *17. Yüzyılda Batı Rumeli Türkçesinin Özellikleri*. İzmir: Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Lehçeleri Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi.
- Sümer, F. (1999). *Tarihleri-Boy Teşkilatı Destanları Oğuzlar (Türkmenler)*. (5. baskı) İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Yayınları.

Tekcan, M. (2005). “Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde Diller ve Türk Lehçeleri”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 27, 67-75.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi

Robert DANKOFF - Seyit Ali KAHRAMAN - Yücel DAĞLI, **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: I. Kitap**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006

Zekeriya KURŞUN - Seyit Ali KAHRAMAN - Yücel DAĞLI, **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: II. Kitap**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1998

SEYİT ALİ KAHRAMAN - YÜCEL DAĞLI, **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: III. Kitap**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999

YÜCEL DAĞLI - SEYİT ALİ KAHRAMAN, **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: IV. Kitap**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000

YÜCEL DAĞLI - SEYİT ALİ KAHRAMAN - İBRAHİM SEZGİN, **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: V. Kitap**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001

SEYİT ALİ KAHRAMAN - YÜCEL DAĞLI, **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: VI. Kitap**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002

YÜCEL DAĞLI - SEYİT ALİ KAHRAMAN - ROBERT DANKOFF, **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: VII. Kitap**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003

SEYİT ALİ KAHRAMAN - YÜCEL DAĞLI - ROBERT DANKOFF, **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: VIII. Kitap**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003

YÜCEL DAĞLI - SEYİT ALİ KAHRAMAN - ROBERT DANKOFF, **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: IX. Kitap**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005

SEYİT ALİ KAHRAMAN - YÜCEL DAĞLI - ROBERT DANKOFF, **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: X. Kitap**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007